

МОЖЕМО ЛИ ДА ПОТРАЖИМО ХЕРМЕСОВ ХРАМ У ФЕНЕОСУ?

АЛЕКСАНДРА БАЈИЋ¹ и МИЛАН С. ДИМИТРИЈЕВИЋ²

¹Друштво “Влашићи”, Београд

²Астрономска опсерваторија Београд, Србија

Резиме: Антички грчки Хермесов храм у Фенеосу (Аркадија) је сигурно постојао, о томе нам је јасне податке оставио Пausанија, у свом делу *Опис Хеладе*. До сада није археолошки идентификован. Овај рад представља покушај да се астрономска хипотеза искористи као помоћ у његовом лоцирању. Претпоставили смо да су се на осовинском правцу храма могли посматрати изласци звезда, које су у митолошкој вези са Хермесом. О тој митолошкој вези, податке смо пронашли у Хигиновом делу *Поетска астрономија*. Истраживање је утврдило да постоји подручје у Фенеосу на коме је наша основна претпоставка могућа. Да ли су антички градитељи имали у виду сличну (астрономску) хипотезу? Показаће време.

Кључне речи: Хермес, Фенеос, сазвежђе Triangulum, сазвежђе Aries, астрономија у култури

1. УВОД – ХЕРМЕСОВ ХРАМ У ФЕНЕОСУ

Узевши у обзир све што смо до сада сазнали о Хермесу, запитали смо се да ли археоастрономија може да помогне у проналажењу локације Хермесовог храма у Фенеосу. О храму нам је поуздане податке оставио Паусанија:

*Од свих богова, народ **Фенеоса** [у Аркадији] нарочито поштује Хермеса, у чију част прослављају игре назване **Хермаја**; имају и Хермесов храм и један камени кип, који је начинио Атињанин Еукхеир, син Еубулида. Иза храма се налази гроб Миртила. Грци кажу да је био син Хермесов и да је служио као кочијаш код Ојномаја.*

Паусанија, *Опис Хеладе*, 8. 14. 10

Паусанија није забележио време изградње храма, његов положај, изглед, архитектонска решења нити димензије. Еукхеир, син Еубулидеса, који је живео и радио у другом веку старе ере је једина временска одредница коју имамо. Ако је статуа божанства наручена за тек изграђен храм, онда је овај морао бити започет око 200. године старе ере. Мало је вероватно да је Хермесов храм био изграђен тако касно: Фенеос је постојао још у архајска времена а Хермес је ту био „нарочито поштован“, можда главно божанство. Вероватније је да је храм обновљен или реконструисан у време Еукхеира.

Сваки храм је грађевина. Оне се најчешће постављају ван најбољег пољопривредног земљишта. Добро је да вода буде доступна. Због окупљања већег броја људи терен треба да буде заравњен (не мора да буде сасвим раван). Ако је археоастрономска хипотеза тачна, са олтара храма или из саме грађевине, на некој истакнутој тачки на источном хоризонту треба да буде могуће посматрање изласка неког небеског тела, чија је митологија повезана са Хермесом. Тај излазак би требало да се догоди на врху планине Килене, на којој је Хермес рођен према миту (*Homeric hymn to Hermes*), а који и јесте најистакнутија тачка на источном хоризонту, посматрано из Старог Фенеоса. Долази у обзир сазвежђе Троугао (*Triangulum*), које је према миту баш Хермес поставио на небо:

Ово сазвежђе [Троугао] се зове Облик делте, јер је троугаоно, као грчко слово Δ [делта]. Меркур [гр. Хермес] га је, кажу, поставио изнад главе Овна [Aries], да би његов сјај могао да значи место где Ован сија бледо, а исто тако да би могло да представља прво слово Јупитеровог имена на Грчком језику. Други наводе да представља место где је Египат...

Хигин, *Поетска астрономија*, 2.19.1

Triangulum (Троугао) је у време класичне Грчке имао свој привидни јутарњи излазак у време пролећне равнодневице. Зато смо у близини овог античког града тражили тачке са којих се на врху планине Килене види јутарњи излазак сазвежђа *Triangulum*. Хермес је имао и епитет **Криофорос**, он је на неки начин (симболично) доносио Овна, а тај догађај је могао да буде и астрономски. Зато и сазвежђе Ован (*Aries*) треба да буде узето у разматрање.

2. ФЕНЕОС

[8.14.4] *Око педесет стадија од понора, који су начињени у планини [за одвод воде], које сам већ поменуо, налази се град, који је, како кажу становници Фенеоса, основао Фенеј, староседелац. Њихов Акропољ је стрм са свих страна, у главном природно, па је само на неколико делова вештачки појачан, како би се додатно*

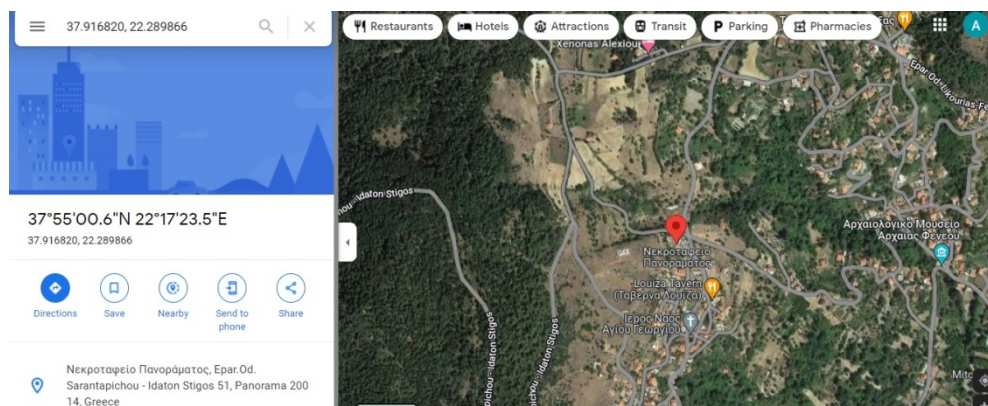
осигурао. На Акропољу је храм Атине, зване Тритонија, од кога сам пронашао само рушевине.

[8.14.9] *Како силазите са Акропоља Фенеоса, долазите до стадиона а на брду стоји гроб Ификла, Херакловог брата и Јолајевог оца.*

Паусанија, *Опис Хеладе*, 8.14

Фенеос је данас село на северу Пелопонеза у општини Сикион. У античка времена, то је био Полис, у области Аркадије. Помиње се у *Илијади* (Хомер, *Илијада*, 2.605) Налази се у долини, ограниченој високим планинама, од којих је чувена Килена, митско место Хермесовог рођења, приближно на истоку. Део Фенеоса, познат као Стари Фенеос, налази се око 4.5 км југозападно од Новог Фенеоса и претпоставља се да се античко насеље налазило управо ту.

У периоду од 2010-2015. године, на огранку брда источно од Старог Фенеоса, вршено је обимно археолошко истраживање, које су предводили К. Кисас и Ф. Шерер. Идентификовани су остаци фортификационог зида дужине 200 м, дебљине око 3.5 м, са пет полуцилиндричних кула и двоструком капијом, који су са источне стране ограничавали антички Акрополис. Зид је саграђен у 4. веку старе ере. У самом Акрополису идентификован је храм женског божанства, који је први пут саграђен у архајска времена, да би у време класичне Грчке био модификован. Хермесов храм није идентификован.

Слика 1: Стари Фенеос; црвена стрелица означава локално гробље, које је означено као видиковач.

На северу од Старог Фенеоса се налази вештачко језеро, направљено ради спречавања сезонских поплава, док је на истоку брдо, што се издиже око 1100 метара, које због своје висине и близине у северном делу Старог Фенеоса омета поглед према планини Килени. Али, из јужног дела насеља, поглед на импресивни планински масив је сасвим неометан, а најлепши

видиковац постоји управо у близини локалног гробља, које се и назива Гробље – Видиковац (Νεκροταφεῖο Πανοράματος). Претпостављени Акропољ Фенеоса се налази источно од њега, на удаљености око 1 км. Сателитски снимци Google Earth-а (опција Street View) показују да Акропољ не омета поглед према Килени – није довољне висине.

То локално гробље са видиковцем нам је дало идеју да би Хермесов храм могао да буде лоциран у близини, јер је овај бог по својој основној компетенцији **Психопомпос**, онај који одводи душе умрлих у Хад. Ову идеју подржава Паусанијин податак да је поред храма постојао гроб хероја Миртила (Хермесовог сина), па можемо да претпоставимо да је локалним становницима била част да буду сахрањени у његовој близини. При том, гробља имају необичну особину да ретко бивају премештана. Често су стара и по неколико векова, понекад и више...

3. АРХЕОАСТРОНОМСКА АНАЛИЗА

У овој фази истраживања припремамо се за теренску студију, па ћемо користити оно што нам је доступно и настојати да постигнемо што већу прецизност:

1. Користићемо географске координате (ϕ , λ) које се могу наћи на **Google Earth** сателитским мапама, заједно са надморском висином (E) испитиваних тачака;

2. Google Earth има и опцију мерења растојања између стајне и циљне тачке на хоризонту, као и хоризонталних углова (азимута) у односу на географски север.

3. За одређивање вертикалног угла (угаоне висине тачке на хоризонту), користићемо израчунату висинску разлику између тачака и њен однос према растојању, по формули: **$h' = \text{Arctan}(\Delta E:D)$**

4. Земаљску рефракцију ћемо израчунати по формули $r_t = d(\text{km}) : 1500$

5. За израчунавање атмосферске (астрономске) рефракције (r), користићемо софтвер *Atmospheric Refraction online Calculator* (Astronomical Algorithms by Jean Meeus), што ће, заједно са земаљском рефракцијом, омогућити неопходне корекције угаоне висине тачке на хоризонту.

6. Тако ћемо стећи све неопходне параметре да израчунамо деклинацију (δ) тачке на хоризонту и упоредимо је са деклинацијом небеских тела, која су у митској вези са Хермесом (звезде сазвежђа Triangulum и сазвежђа Aries).

7. За проналажење деклинације (δ) тих небеских тела, користићемо софтвер **Stellarium 21.2**. за период последњих векова старе ере.

Свесни смо да овај експеримент има приличну количину субјективности, јер показује где бисмо ми поставили Хермесов храм. Прави градитељи храма су могли имати и неке друге критеријуме при бирању локације, било да су они астрономски или неки други.

Источно од гробља у Старом Фенеосу постоји мала зараван, на којој ћемо обавити прва виртуелна мерења. Гледано одатле, планина Килена се види у свој својој монументалности.

Слика 2: Гробље у Старом Фенеосу, са малом заравни на истоку.

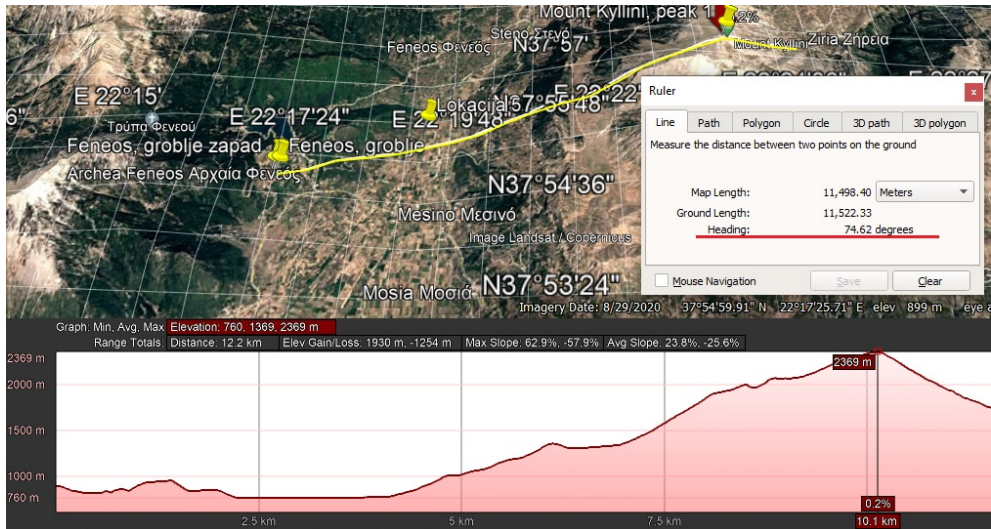
Стајна тачка Гробље - исток (1)

Фенеос, зараван поред гробља: $37^{\circ} 55' 01.22''$ N (37.917005 N) $22^{\circ} 17' 25.93''$ E = 910 м

Слика 3: Поглед на Килену, са пута поред (испод) гробља; видимо два врха између којих је планински превој у облику седла; лево (према северу) је највиши врх планине, висок 2374 м (Google Earth, Street View).

Азимут правца врха, посматран са заравни поред гробља, може се мерити на картама Google Earth-а, као и растојања, док се угаона висина врха Килене може израчунати, по формули $h' = \arctan (\Delta E : D)$

- Фенеос, зараван поред гробља: 37° 54' 59.91" N (**37.916641 N**) 22° 17' 25.71" E = **910 m**
- Врх Килене: **A = 74.62°** E = 2374 m D = 10100 m $h' = 8.2476^\circ$ $r_t = 0.0067$ $h' = 8.2543^\circ$ (**8° 15'**) $r = 6.4359' = 0.1072^\circ$ **H = 8.1471°** Угаона висина тачке на хоризонту (врх Килене) је коригована за вредност земаљске и атмосферске рефракције.

$$\varphi = 37,9166^\circ \quad A = 74.62^\circ \quad H = 8.1471^\circ$$

$$\delta = \arcsin (\sin 37,9166^\circ \times \sin 8.1471^\circ + \cos 37,9166^\circ \times \cos 8.1471^\circ \times \cos 74.62^\circ)$$

$$\delta = \arcsin (0.614513 \times 0.141715 + 0.788906 \times 0.989907 \times 0.265219)$$

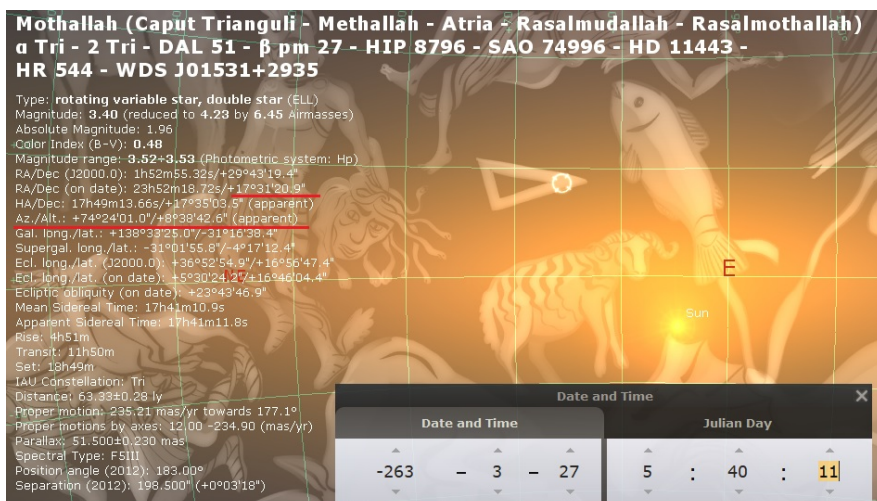
$$\delta = \arcsin (0.087085 + 0.207121)$$

$$\delta = \arcsin 0.294206$$

$$\delta = 17.1099^\circ \quad \delta = 17^\circ 7'$$

Добијена деклинација одлично одговара деклинацији звезде Атриа (Caput Trianguli), 339. године старе ере. У време Еукхеира, деклинација исте звезде је била нешто већа и износила 17° 52'. Ипак, овако прецизно временско лоцирање нема смисла, јер метода коју користимо за (виртуелна) мерења достиже максималну прецизност од $\pm 0.3^\circ$.

МОЖЕМО ЛИ ДА ПОТРАЖИМО ХЕРМЕСОВ ХРАМ У ФЕНЕОСУ?

Слика 5: Привидни јутарњи излазак “главе” Троугла, на пролећну равнодневицу 263. године старе ере.

Треба да погледамо и правац према превоју на планини Килени.

Слика 6: Правац од заравни источно од гробља до превоја планине Килене. Превеје је тешко лоцирати на мапама.

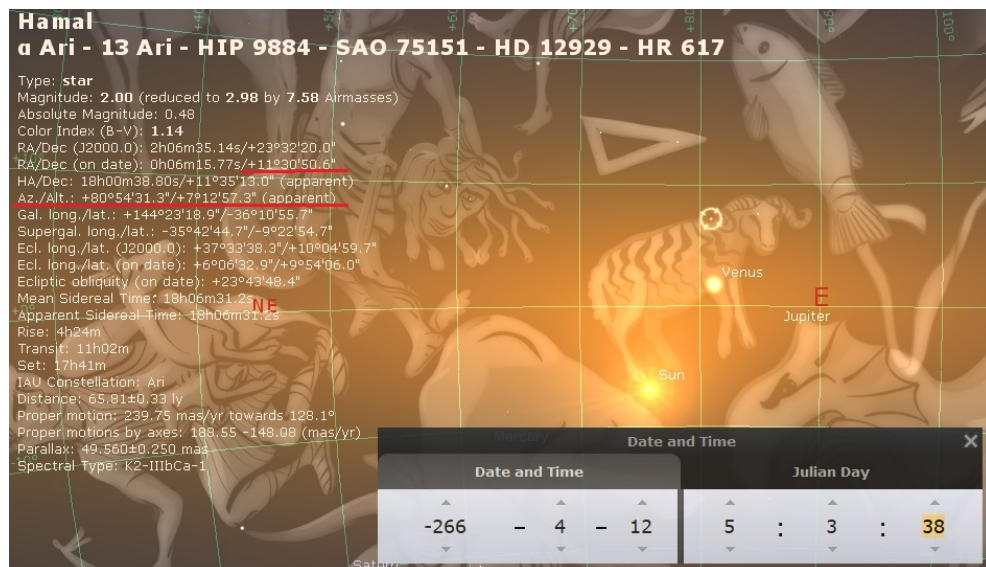
Превеј, посматран са заравни поред гробља: $A = 80.96^\circ$ ($A = 80^\circ 57'$) $E = 2160$ м $D = 9900$ м $h' = 7.1962^\circ$ $r_t = 0.0066^\circ$ $h = 7.2028^\circ$ ($7^\circ 12'$) $r_a = 7.2692' = 0.1211^\circ$ $H = 7.0817$

$\varphi = 37,9170^\circ$ $A = 80.96^\circ$ $H = 7.0817^\circ$

$$\delta = \arcsin(\sin 37.9170^\circ \times \sin 7.0817^\circ + \cos 37.9170^\circ \times \cos 7.0817^\circ \times \cos 80.96^\circ)$$

$$\delta = 11.4650^\circ \quad \delta = 11^\circ 30'$$

Добијена деклинација је блиска деклинацији звезде Хамал ($11^\circ 53'$), која је најсјајнија у овом сазвежђу (означава “врат овна”). Разлика је око $+23'$. Најприближнији резултат се добија за 266. годину старе ере, када је деклинација звезде Хамал била тачно $11^\circ 30'$.

Слика 7: Привидни јутарњи излазак звезде Хамал 12. Априла 266. године старе ере у 5:3:38, са угаоним раздвајањем од Сунца од око 14° .

Гробље Старог Фенеоса се налази на стрмини. Од источне до западне тачке је растојање око 70 м при чему је западна тачка на 16 м већој надморској висини од источне. То би значило да је падина под нагибом од око 13° . Западно од гробља терен постаје нешто равнији (9°), па је добро да погледамо какав је одатле поглед на планину Килену.

Слика 8: стајна тачка западно од гробља у Фенеосу (Google Earth).

Стајна тачка Гробље, запад, (2)

Географске координате и надморска висина су дате на дну слике: $37^{\circ} 55' 00.75''\text{N}$ ($37.916875^{\circ}\text{N}$) $22^{\circ} 17' 22.32''\text{E}$ $E = 926 \text{ m}$.

Слика 9: Правац од наше друге стајне тачке западно од гробља, према врху Килене.

Врх Килене: $E = 2374 \text{ м}$ $E = 926 \text{ м}$ $A = 75.35^\circ (75^\circ 21')$ $D = 10200 \text{ м}$
 $h' = 8.0797^\circ$ $r_t = 0.0066^\circ$ $h = 8.0863^\circ$

$(h = 8^\circ 5')$

$r = 6.5567' = 0.1092^\circ$ $H = 7.9791^\circ$

$\varphi = 37,9168^\circ$ $A = 75.35^\circ$ $H = 7.9791^\circ$

$\delta = \arcsin (\sin 37,9168^\circ \times \sin 7.9791^\circ + \cos 37,9168^\circ \times \cos 7.9791^\circ \times \cos 75.35^\circ)$

$\delta = \arcsin (0.614516 \times 0.138811 + 0.788903 \times 0.990318 \times 0.252913)$

$\delta = \arcsin (0.085315 + 0.197592)$

$\delta = \arcsin 0.282907$ $\delta = 16.4338^\circ$ $\delta = 16^\circ 26'$

Добијена деклинација поново добро одговара деклинацији најсјајније звезде у сазвежђу Triangulum, (“глава Троугла” $\delta = 16^\circ 26'$, 457. год. п.н.е.), која, посматрано са заравни западно од гробља, достиже задату висину врха Килене на азимуту од око $75^\circ 25'$, уз угаоно раздвајање од Сунца од око 13° , што је довољно да ова звезда слабијег сјаја буде видљива.

Табела 2: Резултати мерења (Google Earth) и прорачун за нашу другу стајну тачку западно од гробља, на правцу према врху Килене

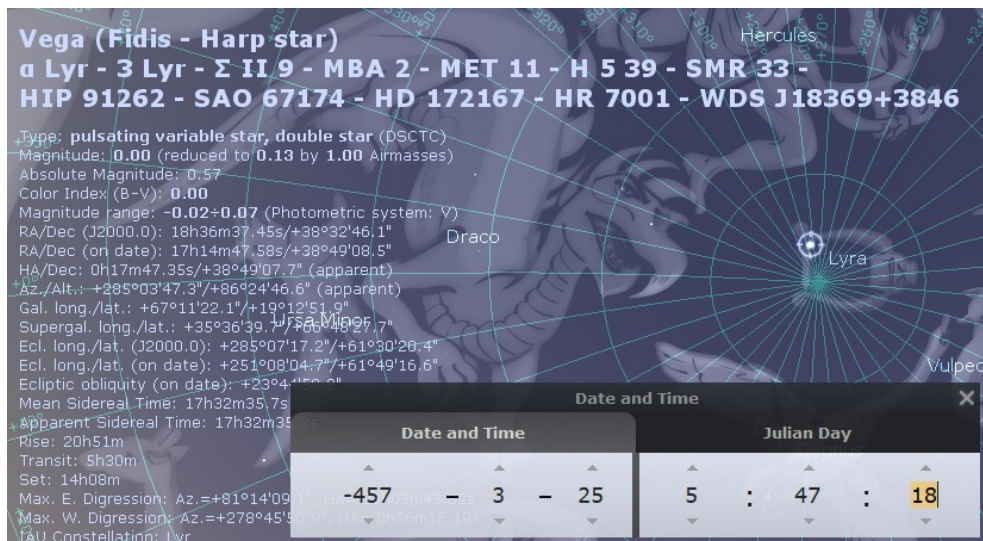
Азимут (A)	Висина (h)	Кор. Вис. (H)	Деклинација (δ)
$75^\circ 21'$	$8^\circ 5'$	$7^\circ 59'$	$16^\circ 26'$

Произилази да, ако тражимо храм класичне Грчке, тражићемо га западно од гробља, ако тражимо храм хеленистичке Грчке, тражићемо га источно. Ипак, понављамо, метода коју користимо нема довољну прецизност за овакве претпоставке, требало би обавити теренско астрогеодетско мерење.

Слика 10: Привидни јутарњи (хелијакални) излазак “главе” Троугла на равнодневицу, 457. године старе ере, у 5:47:18.

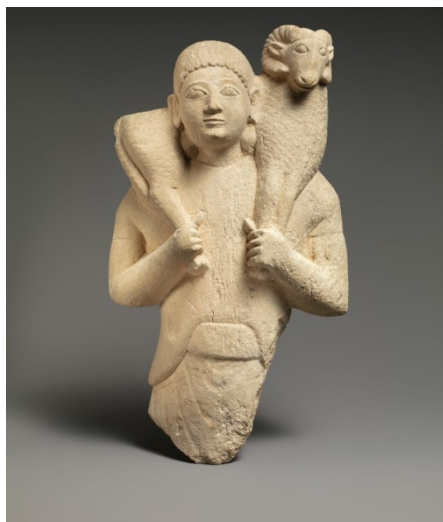
Сунце је у овом тренутку $6^{\circ} 9'$ испод равног хоризонта а $14^{\circ} 37'$ испод природног хоризонта, што је довољно да “Глава Троугла” буде видљива. Средином петог века старе ере, равнодневица је била 25-26 марта. Произилази да је “глава” Троугла, посматрано са наше друге стајне тачке, имала свој хелијакални излазак на равнодневицу. У том тренутку, сазвежђе Лира је било у зениту:

Слика 11: Сазвежђе Лира је у зениту, у тренутку изласка Главе Троугла.

У овом тренутку, сазвежђе Ован (Aries) није било видљиво на небу, јер је Сунце „путовало“ у овом сазвежђу. У време античке Грчке, сазвежђа нису делила еклиптику на 12 делова од по 30°. Ован је мало сазвежђе, које захвата знатно мање од тога, па се хелијакални излазак звезде Хамал („врат“ Овна) могао очекивати петнаестак дана касније.

Изгледа да је веза између Хермеса и Овна била некаква религијска тајна, јер Паусанија одбија да говори о томе.

Слика 12: Хермес Криофорос.

“Причу, која се може чути на Мистеријама Мајке (Деметра из Елеусине), о Хермесу и овну, знам али је нећу саопштити.”

Пausанија, *Опис Хеладе*, 2. 3. 4

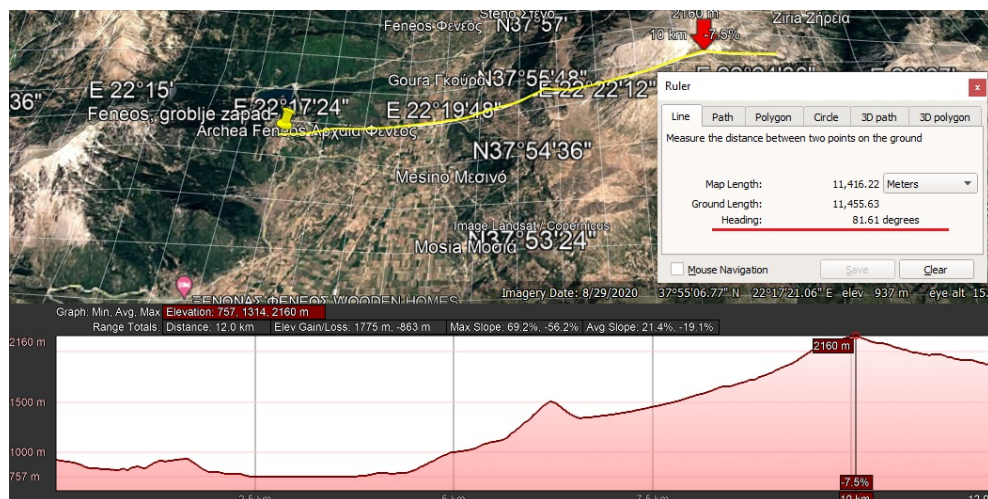
Строго чуване тајне су у великој опасности да буду заборављене.

Тек, око равнодневице, видимо „гомилање“ Хермесових симбола на небу: на равнодневицу хелијакално излази „глава“ Троугла (Caput Trianguli); у исто време, сазвежђе Лира је у зениту; четири дана касније, цело сазвежђе Троугао ће се видети на источном хоризонту пре изласка Сунца; истога дана, четири дана након пролећне равнодневице, у подне, гномон ће са својом сенком начинити свети египатски троугао, са односом 4:3:5.

Табела 3: Деклинација Сунца (δ_s), привидна алтитуда (H) и гномонски фактор (f) у Фенеосу, у подне на дан 29. марта 457. год. п.н.е. (према Стеларијуму 19.1)

Подне:	δ_s	h (привидно)	f
29. март (457 п.н.е.)	+ 0° 57' 50"	53° 03' 34" (53.0594°)	0.75 (с.3/4)

Десетак дана касније, почеће и хелијакални излазак звезде Хамал, најсјајније у сазвежђу Овна, чиме ће Хермес заслужити своје звање Кривофорос („онај који доноси Овна“). Зато, треба да видимо и правац од наше друге стајне тачке (западно од гробља у Фенеосу) према превоју на планини Килени. Превој се не приказује као оштра пукотина на хоризонту, већ је у облику седла (Слика 5). Зато и није неопходно да мерење буде нарочито прецизно.

Слика 13: Правац од наше друге стајне тачке (западно од гробља у Фенеосу) према превоју на планини Килени.

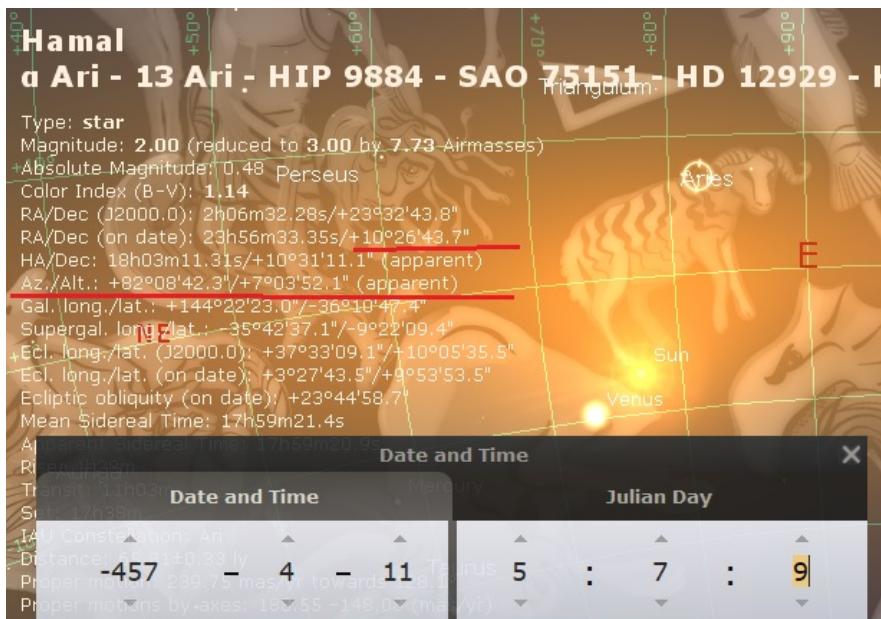
Превој на планини Килени се налази на правцу $A = 81.61^\circ$. Највиша тачка на превоју има елевацију $E = 2160$ м а удаљена је $D = 10000$ м. Ови подаци су довољни да израчунамо угаону висину хоризонта на том правцу: $h' = \arctan \frac{(2160 - 926)}{10000}$ $h' = 7.0347^\circ$ $r_t = 0.0066^\circ$
 $h = 7.0413^\circ$ ($7^\circ 3'$) $r = 7.4154' = 0.1236^\circ$ $H = 6.9177^\circ$

$\varphi = 37.9168^\circ$ $A = 81.61^\circ$ $H = 6.9177^\circ$

$\delta = \arcsin(\sin 37.9168^\circ \times \sin 6.9177^\circ + \cos 37.9168^\circ \times \cos 6.9177^\circ \times \cos 81.61^\circ)$

$\delta = \arcsin 0.188285$ $\delta = 10.8527^\circ$ $\delta = 10^\circ 51'$

Добијена деклинација је блиска деклинацији звезде Хамал 457. год. п.н.е. ($10^\circ 26' 43''$), која је најсјајнија у овом сазвежђу (означава “врат” овна), и достићи ће задату угаону висину природног хоризонта на азимуту од $A = 82^\circ 8'$.

Слика 14: Привидни јутарњи (хелијакални) излазак звезде Хамал, 11. априла 457. год. п.н.е.

Табела 4: Резултати мерења (Google Earth) и прорачуна за другу стајну тачку, на правцу према превоју Килене

Азимут (A)	Висина (h)	Ког. (H)	Вис.	Деклинација (δ)
81° 36'	7° 3'	6° 55'		10° 51'

До сада, видели смо да је, посматрано са обе наше (хипотетичне) стајне тачке, деклинација циљних тачака на хоризонту (врх и превој Килене) између с. 11° (превој) и с. 16.5° . Деклинација звезде Маја у астеризму Плејада је готово тачно на средини између те две вредности (Маја: $\delta = 13^{\circ} 51'$), што би значило да ће ова звезда хелијакално изићи око 10. маја, негде између врха и превоја планине Килене. Према миту, Маја је мајка Хермеса, зачала га је са Зевсом и родила у пећини на истој овој планини. Речено језиком симбола, она ће тада изићи из своје пећине и узнеће се на небо. Плејаде нису биле видљиве на небу у периоду од средине априла (вечерњи залазак) до свог јутарњег изласка.

Сви астрономски догађаји описани у овом раду догађају се у првој половини пролећа, у распону од 45-46 дана. Чини се вероватно да је Хермесов главни празник, Хермаја, могао бити слављен управо у том периоду.

4. ДИСКУСИЈА

Ако су се градитељи Хермесовог храма руководили астрономским критеријумима при одабиру локације, ако смо те критеријуме правилно схватили и ако је метода коју смо користили у овом раду довољно прецизна, онда је подручје на коме би требало обавити прецизније, соларно референцирано мерење теодолитом а потом и археолошко рекогносцирање, правилно одређено и није велико.

Захваљујући Паусанији, сачуван је податак да је иза Хермесовог храма био сахрањен Миртил, син божанства. Ако претпоставимо да је храм био окренут тако да „гледа“ врх планине Килене, онда је планина испред њега а Миртилов гроб иза. Тај услов испуњава само прва позиција на којој је обављено виртуелно геодетско мерење, тачка на заравни источно од гробља у Фенеосу. Једино са те позиције, планина Килена је могла да буде „испред“ а гробље (где би евентуално био и Миртилов гроб) да буде „иза“. Ипак, храм се могао налазити и на западном делу данашњег гробља, где би тај услов такође могао да буде испуњен. „Испред“ и „иза“ су непрецизни критеријуми. Могли би да се односе и на положај у односу на прилазни пут храму, па би прилазни пут био „испред“ а Миртилов гроб „иза“ храма. Овако посматрано, позиција западно од гробља би била сасвим одговарајућа, ако се храму прилазило са севера.

Исто тако, може се десити да се храм налази у подручју неког од данашњих локалних путева, па да је оштећен његовом изградњом. Ово је нешто мање вероватно, јер и трасе путева имају тенденцију да буду старе – нема много разлога да се просеца нови пут, ако већ постоји стари. До Хермесовог храма је морао постојати некакав и то не баш узан, јер је њиме у време празника пролазила цела заједница и морао је бити проходан бар за запреге. Услови транспорта се нису много мењали вековима, све до појаве моторних возила, када су путеви морали да постану шири и издржљивији.

Оно што се сигурно није променило од времена антике је положај планине Килене, митског места Хермесовог рођења.

5. ЗАКЉУЧАК

Овај рад представља експеримент, који је требало да одговори на питање да ли у Фенеосу и околини постоји локација са кога се звезде, у митологији повезане са грчким божанством Хермесом, могу видети како излазе изнад врха и превоја планине Килене, која је његово митско место рођења. Уверили смо се да постоје чак две такве локације.

Тек треба обавити соларно референцирано геодетско мерење на терену и археолошко рекогносцирање, потом геофизичка испитивања. У случају индикативних резултата наш експеримент би добио свој значај. Нисмо навели (осим примарних, античких извора) никакву литературу јер нам није познато да је неко извршио сличан експеримент. Астрономска хипотеза је до сада проверавана на археолошки верификованим храмовима, од којих су сачувани бар темељи. Правци темеља су упоређивани са астрономски значајним правцима. Бројни такви радови, укључујући и неколико наших, чине астрономску хипотезу у одабиру оријентације грчких храмова вероватном. У овом раду, покушали смо да анализирамо да ли астрономска хипотеза може да помогне у локализовању једног храма, који до сада није идентификован. Довољно би било и ако може само да сузи подручје на коме храм треба тражити. За сада, можемо да тврдимо да постоји локација у Старом Фенеосу где је астрономска хипотеза могућа.

Литература

- Хомер, *Илијада* (превод на српски Милош Ђурић, 1965), Матица српска, Нови Сад.
Homeric Hymn to Hermes (translation to English by Hugh Evelyn-White, available online, Theoi Project) <https://www.theoi.com/Text/HomericHymns3.html#18> - *Постанак богова (Хесиод) и Хомеровске химне* (превео на српски Бранимир Главичић, 1975), "Веселин Маслеша", Сарајево.
- Hyginus, *Poeticon Astronomicon*, (translated to English by Marc Livingstone, 1882, reprint 1985, at: https://archive.org/details/ap_20200203/page/n1/mode/2up?view=theater).
- Pausanias, *Description of Greece* (Book 1, <https://www.theoi.com/Text/Pausanias1A.html> - Опис Хеладе, Том I (књ. 1-6, превод на српски Љиљана Вулићевић, 1994), Том II (књ. 6-10, превод на српски Зора Ђорђевић, 1994), Матица српска, Нови Сад.

CAN WE LOOK FOR THE TEMPLE OF HERMES IN FENEOS

The ancient Greek temple of Hermes in Feneos (Arcadia) must have existed. Pausanias left us clear information about it in his work *Description of Greece*, but so far, it has not been identified archaeologically. This paper is an attempt to use the astronomical hypothesis as an aid in locating it. We assumed that on the axial direction of the temple, it was possible to observe the risings of stars, which have a mythological connection with Hermes. We found information about this mythological connection in Hyginus' work *Poetic Astronomy*. Research has established that there is an area in Feneos where our basic assumption is possible. Did the ancient builders have a similar (astronomical) hypothesis in mind? Time will tell.

Key words: Hermes, Pheneos, constellation Triangulum, constellation Aries, astronomy in culture